

ПРОБЛЕМИ НА ЮРИДИЧЕСКАТА ПСИХОЛОГИЯ

Доц. д-р Петър Нешев

1. Предмет и задачи на юридическата психология

Съвременната юридическата психология има интердисциплинарен характер. Тя ползва методи, понятия и обяснителни принципи от социалната психология, общата психология, криминалистиката и криминалната психология.

Предмет на юридическата психология е изучаването на човешкото поведение и дейност, на психичните процеси, психичните състояния и психичните свойства на личността в тяхната цялост, многообразие и прояви в правовите отношения.

Задачите на юридическата психология са следните:

- да се обяснят причините за престъпно поведение;
- да се изследват мотивите за извършване на правонарушения и престъпления;
- да се изследва общественото мнение за престъпността;
- да се проведат психологични изследвания за борба с отделните видове престъпления;
- да се разкрият механизмите за формиране и разпадане на престъпни групи;
- да се разработят методики за качествен подбор и подготовка на кадри за правоохранителната и правораздавателната система;
- да се разработят личностни, поведенчески и психологически профили на различни видове правонарушители.

Съществена особеност на юридическата психология е, че тя интегрира знания, опит, принципи и методи от социалната психология, психология на личността и криминалната психология с **цел** изучаването на човешкото поведение и проявите му в областта на правовите норми и отношения (Маджаров, 2007).

Според юридическите психолози човешкото поведение и дейност са пряко свързани с **психичните процеси, психичните състояния и психичните свойства на личността.**

Психичните процеси са усещане, възприятие, внимание, памет, въображение, мислене и учене. Човешката дейност зависи и от интелектуалното ниво, умствените способности и способността за учене.

Психичните състояния са свързани с емоциите, чувствата, афектите, страстите, настроението. Най-често срещаните психични състояния са стрес, умора, тревожност, съсредоточеност, (не)решителност, (не)увереност, съмнение, любопитство.

Психичните свойства са потребности, интереси, склонности, способности, темперамент, черти на характера, знания, навици, умения, мотиви.

Тези три групи психични явления се изучават и изследват задълбочено в юридическата психология.

2. Личност и криминално поведение

Темпераментът е относително устойчива характеристика на човешкото поведение. Той показва общата активност на личността и е свързан с основните свойства на типа висша нервна дейност, които се предават по наследствен път. Темпераментът разкрива особености на психическата дейност – нейната динамика, тонус, уравнивесеност,

подвижност, лабилност. Темпераментът заедно с характера показва способността за адаптация на личността към външната среда. Темпераментът определя такива черти на характера като уравновесеност–неуравновесеност, подвижност–инертност, пластичност–ригидност, стабилност–лабилност, общителност–затвореност, екстроверсия–интроверсия, тревожност–спокойствие, енергичност–вялост, повишен или понижен тонус. Темпераментът се проявява главно в особеностите на чувствата и в емоционалните реакции на личността (Минчев, 2009).

Съществуват четири типа темперамент, открити от най-известния лекар на Древна Гърция *Хипократ*. Хората принадлежат към един от четирите типа темперамент според преобладаването на една от четирите типа органични течности – кръв (сангвиник), слюз (флегматик), жълта жлъчка (холерик), черна жлъчка (меланхолик). Така се обособяват следните темпераменти:

Сангвиник – жизнерадостен, енергичен, работоспособен, психоповеденчески гъвкав, търси разнообразни преживявания, но непостоянен в намеренията си, лесно се отегчава, склонен е да гледа малко повърхностно на нещата.

Холерик – енергичен и работоспособен, бързо преминаващ от една дейност в друга, предпочита бърз темп на преживявания, може да вложи много енергия, но след това се нуждае от доста време за възстановяване, емоционално възбудим, склонен към избухване, нуждае се от разнообразни стимули.

Флегматик – високо работоспособен, предпочита по-бавен темп на преживяване и действие, обича реда и не иска да го пришпорват, задълбочава се в нещата, може дълго да работи, но се нуждае от дълго време за почивка, бавно формира навици и трудно отвиква от тях.

Меланхолик – силно впечатлителен, вътрешно раним човек, предпочита добре позната обстановка, бързо се уморява, но и бързо си почива, трудно превключва от една дейност към друга, склонен към мрачни, песимистични настроения.

Доверието към Хипократовата типология се засилва след като **Иван Павлов** предлага неврогенно обяснение на четирите типа темперамент. За целта той разработва учение за типовете висша нервна дейност. Според Павлов нервната система притежава три основни свойства – *сила, уравновесеност и подвижност*. Свойството „сила” означава висока работоспособност, способност дълго да се издържа на напрежение. Свойството „уравновесеност” е свързано с баланс на основните процеси възбуда и потискане. Свойството „подвижност” изразява лекото и бързо преминаване от възбуда към потискане и обратно. Според Павлов съществуват четири типа висша нервна дейност като устойчиво съчетание на трите свойства: силен–уравновесен–подвижен (сангвиник), силен–неуравновесен–подвижен (холерик), силен–неуравновесен–слабоподвижен (флегматик) и слаб–неуравновесен–слабоподвижен (меланхолик). Според Павлов тези типове нервна дейност съставляват физиологичната основа на Хипократовите типове.

Оригинален опит за обяснение на класическите темпераменти чрез неврофизиологически особености прави **Ханс Айзенк**. Айзенк предлага и средство за установяване на психодинамичните типове, а именно Личностен въпросник по Айзенк. Той обособява две психодинамични измерения „интраверсия–екстраверсия” и „емоционална стабилност–емоционална нестабилност” (Buss&Patricia, 2011). От тези измерения се получават четири комбинации от свойства, съответстващи на класическите темпераменти:

*стабилен екстрове*рт (сангвиник), *нестабил*ен екстроверт (холерик), *стабилен инт*роверт (флегматик), *нестабил*ен интроверт (меланхолик).

Разделяне на хората на два основни психологически типа – интроверти и екстроверти, е направено от швейцарския психолог **Карл Густав Юнг**. *Инт*ровертът е човек, затворен в себе си, склонен към задълбочен самоанализ, предпочита общуването с книгите пред общуването с хората, предпочита самотата, общува с тесен кръг приятели, избягва шумните компании, мълчалив, замислен, вгълбен в себе си, избягва обществени прояви. *Екстрове*ртът се характеризира с общителност, оживеност, активност, самоувереност, търсене на сензация, безгрижност, доминантност, енергичност и склонност към риск. При извършителите на насилствени деяния често се срещат доминантност, енергичност, склонност към риск, но тяхната общителност не е висока, а самоувереността им е само показна и прикрива наличието на сериозни комплекси и малоценностови преживявания (Юнг, 2005).

В създадения от Айзенк въпросник се съдържа и скалата „**невротизъм**”. Хората, които притежават високи показатели по тази скала, се характеризират с тревожност, потиснатост, чувство за вина, ниска самооценка, напрегнатост, ирационалност, стеснителност, раздразнителност и емоционалност. Хора, при които доминират тези личностни и психологически особености, според Айзенк, могат да се превърнат в извършители на насилствени деяния. Айзенк допълва, че екстраверсията може да бъде криминогенна за младите хора, а високите нива на невротизъм допринасят за силни антисоциални навици при хората около и над 40-годишна възраст. Според теорията на Айзенк криминалното поведение е следствие от действието на редица фактори, най-съществен от които е наследствеността (Corr&Matthews, 2009).

3. Специфични личностни разстройства на лица с криминално поведение

Специфичните личностни разстройства обхващат няколко сфери и са свързани със сериозен срив в личностното и социалното функциониране на личността. Те се появяват в късното детство или в юношеството, като появите им се запазват в зряла възраст. Тези разстройства не са пряко следствие от груби мозъчни увреждания или заболявания, нито от други психични разстройства. Към тях спадат следните критерии: дисхармонични нагласи и поведение, нарушени емоционални и възбудни процеси, проблеми с контрола на влеченията, нарушения в начина на възприемане на реалността и в мисленето, абнормен стил на поведение (Ганчевски, 2011). Тези личностни разстройства са следните:

– *Хистрионно личностово разстройство.* Характеризира се с драматизиране на собствените преживявания. В общуването се наблюдава театралност и внушаемост. Среща се също така егоцентризъм, постоянен стремеж към признание, повърхностно изразяване на чувствата. Друга особеност е постоянното търсене на източници на манипулативно поведение с оглед удовлетворяване на собствени нужди. Наблюдава се преувеличено изразяване на чувствата.

– *Емоционално нестабилна личност.* Тези личности тенденциозно действат импулсивно, без оглед на последствията, в съчетание с неустойчиво и капризно настроение. В общуването те проявяват изблици на гняв, които често могат да доведат до насилствен акт или „поведенчески избухвания”. Насилието у тези лица се провокира лесно, когато импулсивните действия се критикуват или отхвърлят от социума.

– *Ананкастно личностово разстройство.* Поведението на тези личности е подчинено на перфекционизъм (прекалена педантичност и

изпълнителност), изразен в прекомерна ангажираност с детайли и правила. Този тип хора чрез ригидност и упоритост инициират прекалено настояване заобикалящите да следват точно техния начин на правене на нещата. При тези хора има нахлуване на настойчиви и нежелани мисли и импулси.

– *Шизоидно личностово разстройство.* Дейностите, доставящи удоволствие на този тип хора, са малко или липсват. Хора с такова разстройство имат ограничена способност за изразяване на емпатия или на гняв към околните. Те имат слабо влечение към сексуалните контакти.

– *Зависима личност.* Тези лица подтикват околните да поемат отговорността за съществени страни от техния живот. Те подчиняват собствените си нужди и интереси на лицата, от които са зависими.

4. Научни теории за криминалното поведение

4.1. Биологични теории

Едни от първите научни обяснения за криминалното поведение са насочени към биологическите и физиологическите различия между хората. Тази научна традиция започва с ранната физиогномика от **Johan Lavater** през 1775 г., който изследва лицевите особености. За криминалните лица са характерни малка брада, хитър поглед, нос, изразяващ дързост.

Следващият научен труд е на френолога **Франц Гал** през 1791 г. Гал обръща внимание на физическите очертания на черепа. Френолозите твърдят, че активността на определени зони в мозъка на човека са свързани с определена активност и емоции (агресивност и конфликтност) и са физически представени в определени зони на черепа. Те смятат, че визуалното проучване на формата на черепа е необходимо за откриване на тенденциите и склонностите за предстоящо насилие и криминално поведение.

Чезаре Ломброзо (1835–1909) прилага научен метод за проучване на престъплението с физически измервания на характеристиките на криминални лица и сравнението на техните физически особености с тези на некриминални лица. Ломброзо прави и типология на престъпленията на осъдените. В своето изследване той открива позитивна статистическа зависимост между престъплението и физическия тип. Ломброзо и неговите последователи стават известни като представители на **Позитивистката школа**. Според Ломброзо една трета от всички престъпници са примитивни и изостанали в развитието си индивиди. Ломброзо смята, че посоченият от него застой в развитието на индивидите се дължи на наследствените фактори (фактори, предадени от предшествениците). Това според него е показател за престъпника по природа или за родения такъв. Хора с предопределени биологически малоценностни черти извършват криминални и асоциални действия.

4.2. Криминологични теории

Криминолозите изготвят профили на криминално проявилите се лица, които се изготвят съгласно следните елементи: специфика на криминалното поведение, характеристика на правонарушителя, описание на пострадалото лице, ситуационен контекст. За обяснение на криминалното поведение и за съставянето на профил на правонарушителя се използват следните криминологични теории (Маджаров, 2011):

1) Теория на контрола. Според тази теория всички нормални хора са способни да извършват престъпления, защото всеки човек с неговите умения би могъл да наруши или да бъде повлиян към нарушаване на закона. За да се осъществи правонарушение не се изисква специална мотивация или определено знание за поведението на хората. Всеки нормален човек може да извърши криминални действия. Но нормалните хора не извършват

криминални действия, тъй като умеят да контролират своето поведение и да се ръководят от социалните изисквания и от правовите норми. Нормалните хора не извършват криминални действия, защото изпитват страх от негативните последици, свързани с разследване и затвор. Когато индивидуалният и социалният контрол върху поведението на личността изчезнат, тя ще извърши криминални действия (Московичи, 2009).

2) Теория на модернизацията. Това е една от най-известните съвременни теории, създадена от **Емил Дюркейм**. Според тази теория социалната и икономическата трансформация в дадена страна, намираща се в процес на развитие и модернизация, води до повишаване нивата на криминализация. Повишената престъпност се дължи на нарушаването на традиционните форми на регулация на поведението, също на нарушаването в разпределението на социалните роли, на социалната организация и на социалния контрол. Модернизацията кара много хора да напуснат родните си места и да се вляят в анонимните градски конгломерати. Резултатът от това е отчуждаване на тези хора, които често се сблъскват с безработица, недостатъчно заплащане, бедност и липса на социална подкрепа. Всичко това води до увеличаване нивото на престъпността.

3) Теория за изучаване на общностите. Според тази теория изучаването на престъпленията се съсредоточава върху анализ на характеристиките на общностите, които благоприятстват извършването на висок процент престъпления. За привържениците на тази теория нарушаването на закона е заучено в съответната общност поведение. Трябва подробно да се разгледат условията и отношенията в общността, етапите, през които индивидът преминава, докато се научава да извършва престъпления (Арънсън, 2009).

4.3. Психологични теории

Общото за тази група теории е, че проследяват процеса на формиране на личността, разкриват най-тежките асоциални фактори в процеса на социализиране, промените и деформациите в личността, които определят криминалното ѝ поведение (Першина&Фабер, 2011).

1) Теория за психопатната личност. Тази теория се базира върху биопсихосоциалния аспект на престъплението. Търси се връзка между познавателни дефицити, неврологична уязвимост, насилие в детството и криминално поведение.

Психопатната личност е инструментално-импулсивен индивид със слаб контрол на поведението си, който безогледно и без угризение на съвестта манипулира околните чрез заплахи и насилие. **Престъпниците с психопатност** много лъжат в поведението си, което е патологичен признак, а не е само с цел манипулиране в междуличностните отношения. Те използват това поведение в семейна среда, в училище, в общуването с приятели, без да чувстват вина за постъпките си. Този тип личности са изключително самонадеяни и изпитват наслаждение от лъжата и измамата в поведението си.

2) Теория за личностната предразположеност към стрес. В психологичен план се разглеждат два типа поведение по отношение на реагирането на стрес – тип А и тип Б.

Поведение от тип А. Този тип хора са нетърпеливи. Лесно се провокират към по-високи нива на агресия. Агресията при този тип хора е скрита или потисната и се проявява като тенденция към съревнование и конкуренция с постиженията на другите. Агресивни реакции се наблюдават при конфронтиране със задача, която не могат да овладеят. В убежденията си този тип хора смятат, че показател за личната ценност е материалният успех. Те имат вродена предразположеност към по-високи нива на

активност и изявена мотивация за търсене на разнообразни усещания. Проявяват повишена склонност към установяване на личен контрол. Поведението им в група се характеризира със стремеж към заемане на лидерска позиция и склонност към доминиране.

Поведението от тип Б се характеризира със следните психологически особености: този тип е склонен да оценява всяко отделно събитие в контекста на целия си житейски път и да намира смисъл там, където другите хора преживяват стрес и депресия; активно използва наличните социални ресурси, за да устои на стресиращите събития; получава по-голяма социална подкрепа; възприема живота си като поредица от интересни събития и като източник на възможности за личностно развитие и растеж. Всичко това обуславя по-голяма устойчивост срещу стресиращите събития и по-ефективна социална адаптация.

3) Теория за личностните особености. Според тази теория съществува тясна връзка по следните показатели междуличностни отношения, емоции, начин на живот, антисоциалност и извършване на престъпление. Ето и особеностите на всеки един от тези показатели.

Междуличностни отношения – в тях престъпниците, осъдени за насилствени действия, проявяват комуникативност, хладнокръвие, претенциозност, чувствителност към собственото достойнство, патологична лъжа, командване и манипулиране.

Емоции – сред осъдените за насилствени действия липсва разкаяние и чувство за вина, за тях са характерни повърхностни емоционални преживявания, безчувственост, липса на емпатия, дефицит в поемането на отговорност.

Начин на живот – престъпниците, осъдени за насилствени действия, проявяват стремеж към импулсивност, безотговорност, паразитираща ориентация, липса на реални цели.

Антисоциалност – за престъпниците, осъдени за насилствени действия, са характерни слаб поведенчески контрол, поведенчески проблеми в детството, деликвентност в юношеството, криминална гъвкавост в ситуациите. В повечето насилствени престъпления се наблюдава *дехуманизация* и *деперсонализация* към жертвата. *Дехуманизацията* е явление, при което едно лице или група от лица се отнасят към други лица не като към хора, а като към обекти. Когато човек не зачита човешките качества на общността, за него е много вероятно да постъпва към другите нехуманно. *Деперсонализацията* е мотивирано поведение към друго лице с цел физическо нараняване или ликвидиране. Престъпникът не е нужно да говори за последствията и действията, нанесли вреда на жертвата, защото той не приема жертвата като човек, а се отнася към нея като към обект.

В обобщение на тези личностни особености може да се твърди, че осъдените за насилствени действия най-често са хора без съвест, без чувство за вина или разкаяние за извършеното от тях деяние в съчетание с липса на емпатия към техните жертви. Тяхното престъпно поведение показва чувства за безнаказаност и неограничен стремеж към насилие. Тези престъпници създават притеснения в разследващия орган, когато криминалният субект е ангажиран в серийни насилствени престъпления.

5. Криминално поведение и личностни особености на осъдени за грабежи, телесни повреди и хулиганство

5.1. Специфика на личността и поведението на осъдени за грабежи

Осъденият за грабежи рецидивист е емоционално нестабилен, авантюристично ориентиран към силни преживявания и действия. Рисковите ситуации, които са обект на целенасочено търсене, за него не са

задържащ, а по-скоро стимулиращ фактор. Специфичното при осъдените за грабежи е едновременното нарушаване на ценностната и емоционалната сфера. При тях е значително повишена нивото на тревожност, увеличава се количеството на ситуациите, които се преживяват като фрустриращи за личността (Станков, 2009).

Извършителите на грабеж се характеризират с малоценностна личностна структура, ниско равнище на интелигентност, тревожност, егоцентричност. Те не са способни реалистично да възприемат другите и техните действия и са фиксирани върху проблемите на общуването. Те търсят външна ефективност и демонстрират „мъжко поведение” чрез грабежа. Те са склонни към конфликти, саморазправа, побой. Те могат да заемат ролята на силови лидери. Извършителите на грабежи израстват в обстановка на неприетост и емоционална отхвърленост. В тези условия те формират мотиви за личностно самоутвърждаване чрез директно прилагане на физическа агресия към жертвата. При тях познавателните компоненти на мотивацията са слабо развити и трудно блокират бързо възникващите афекти. Поради това те бързо пристъпват към директна агресия, която не се предшества от каквито и да било вербални опити за нейното изразяване. Афектите определят първосигналността в поведението на извършителите на грабеж.

Тази категория правонарушители е най-голяма в общия контингент на поправителния дом. Нейните представители се отличават с примитивна користна мотивация. Реализацията ѝ поражда усещане за самоутвърждаване чрез придобиване на материални стойности. По такъв начин неадекватно се компенсират потребностите от признание, самоутвърждаване, зачитане и поддържане на неадекватна самооценка. Присъщата им първичност и примитивизъм намаляват възможността за самоконтрол.

5.2. Специфика на личността и поведението на осъдени за телесни повреди

Сериозни проблеми в затвора създават лишени от свобода, осъдени за телесни повреди. Те имат най-висока емоционална и социална зрялост в сравнение с други лишени от свобода. Поведението им се характеризира с реактивност, първосигналност и импулсивност. Те са ограничени примитиви със слаб самоконтрол и ниски задръжки. При тях се регистрира високо равнище на тревожност, повишена емоционална лабилност и склонност към афектно отреагиране на негативните емоции. Те са агресивно-раздражителни, с изблици на вербална и физическа агресия. В определени моменти тези лица проявяват жестокост и отмъстителност. Могат да инициират или да пострадат от тежки побои с други осъдени, да употребяват алкохол, сяпао да изпълняват поръчките и заповедите на затворническите лидери (Чуфаровский & Еникеев, 2007).

За тях е характерна бързата изтощаемост на нервнопсихическите процеси, склонни са към превъзбуда, снижена умствена и физическа работоспособност и повишена разсеяност на вниманието. При тези лишени от свобода има наличие на удовлетворяването на всички потребности и претенции според принципа „тук и сега“. Те не могат да се противопоставят на своите вътрешни импулси и отхвърлят съществуващите социални правила и ограничения. Тези затворници са мнителни, обидчиви, честолюбиви и ревниви. Те са склонни да се фиксират върху собствената неудовлетвореност и проблеми.

5.3. Специфика на личността и поведението на осъдени за хулиганство

Същността на хулиганството като криминално поведение се изразява в разрез с ценностите, правилата и нормите на обществото и в частност

правата и свободите на гражданите. Проявите на явното неуважение са под формата на открито пренебрежително незачитане правилата на демократичното общество чрез демонстративно пренебрегване на елементарни принципи за етично поведение въобще и особено на публични места. Хулиганството е свързано с противопоставяне на собствената личност на околните. Много често то се съпровожда с инвазия върху личната собственост, здравето, телесната неприкосновеност и достойнството на отделни лица. Хулиганството накърнява интересите както на отделните граждани, така и на обществото като цяло. Това показва, че хулиганството обединява разнообразни форми на агресивно поведение, което е насочено не само към отделния индивид, а и към социалните порядки и институции. Хулиганството като антисоциално явление се проявява чрез действия, които по своята същност в преобладаващата си част са насилствени. Определящи негови черти са ситуативност, егоцентричност, импулсивност, невротичност (Еникеев, 2010).

Психологическите изследвания показват, че агресията, хулиганските прояви и личности се срещат във всяко едно общество, защото хулиганството е общочовешко явление. Хулиганите сами си създават ситуацията, в които да реализират агресивните си импулси и намерения. Намеренията на тези индивиди се явяват осъзната мотивация, която съдържа и подсъзнателни тенденции. Проявите им са стремеж да компенсират чувството си за непълноценност. Пример за това е футболното хулиганство (Ганчевски, 2011).

Друга важна особеност на хулиганите е, че при някои от тях се наблюдава авторитарна агресия. Този тип хулигани изпитват необходимост да контролират общността, особено когато те се опасяват, че ще загубят властта си в дадена ситуация.

Хулиганските действия са характерни за лица, при които има наличие на силни вътрешни мотиви за реализиране на асоциално поведение, в което те да докажат себе си и да прикрият собствените си недостатъци. Хулиганите се стремят да убедят себе си, че те са грубите, силните, властните. Те презрително се отнасят към чувствителните хора, които са способни да изпитват страдание и нежност.

Поведението на хулиганите показва, че тези правонарушители имат изразени невротизъм, емоционална нестабилност, ниска самооценка, която компенсират с агресивни действия. Те са егоцентрични, импулсивни и емоционално фокусирани в ситуациите. Хулиганството е противообществена проява, свързана с агресия. То трябва да се изучава детайлно, за да може обществото да му се противопостави адекватно.

6. Криминално поведение и личностни особености на осъдени за користни престъпления, кражби и присвоявания и измами

6.1. Криминално поведение и личностни особености на осъдени за користни престъпления

Повечето икономически престъпления предполагат дехуманизация на жертвата, макар че дехуманизацията е по-силно изразена при насилствените престъпления. При най-честите икономически престъпления (взломните кражби) извършителите се стараят да избегнат среща със собственика на имуществото (Станков, 2007).

От психологическа гледна точка икономическите престъпления могат да се обяснят със стремеж към материално облагодетелстване. Главен мотивиращ фактор е, че престъпникът получава удоволствие от факта, че му се е отдало да извърши престъпление. Правонарушителят оправдава своето поведение и отрича то да е престъпно действие.

Извършителите на користни престъпления, за разлика от насилствените правонарушители, имат развити социални умения и са в състояние да манипулират околните. Осъдените за кражби, измами и присвояване притежават асоциална ценностна система и негативистично-опозиционна нагласа към институции и авторитети.

Тяхната емоционално-волева сфера е напълно съхранена и най-често поведенческите реакции в условията на затвора са адекватни на ситуацията. Аз-образът е положителен, този вид престъпник не осъзнава или почти не осъзнава себе си като престъпник и не идентифицира себе си със своите престъпления.

Елементи на тяхното поведение по време на изолация са **умишлената симулация, агравацията и самонараняванията.** *Умишлената симулация* е лъжливо представяне на болести или болестни симптоми с користна цел – най-често повишена температура и повръщане. *Агравацията* е представяне на съществуващи субективни и обективни болестни прояви за по-тежки, отколкото са в действителност. *Самонараняванията* са самоувреждания с користна цел, при които се нарушава анатомичната цялост на организма. Правонарушителите, които агравират, преследват конкретна користна цел с намерението да се отклонят от режимното третиране, за по-дълъг период от време, в стационара.

Предразположените към представените прояви са осъдени със следните личностни особености: мнозинството са психопатни личности с разстройство на влеченията и ниско развитие на интелекта.

6.2. Криминално поведение и личностни особености на осъдени за кражби

Кражбите са едни от най-масовите криминални прояви, които определят значителна част от качествените и количествените

характеристики на съвременната криминална престъпност и в частност рецидивната. Това прави особено актуален проблема за задълбоченото проучване на личността на извършителите на кражби. Анализът на криминологичните източници, свързани с кражбите, показва, че техните извършители са ориентирани към използването на по-индиректни форми на агресия, които са обусловени от интензивни преживявания на злоба, враждебност и омраза към евентуалните жертви. Мотивационните механизми при извършителите на кражби показват, че вътрешното намерение да се действа по престъпен начин се дължи на асоциалните им нагласи, придобити в процеса на неуспешната им социализация. Те се преживяват като противопоставени на другите, изолирани и неприети от обществото. Извършването на кражби ги прави по-уважавани и приети в собствената им референтна среда, която често пъти също е криминално ориентирана (Hogg, 2009).

Рецидивирването на крадците се дължи на враждебните нагласи към обществото, на индивидуализма (съчетан с психопатност) и егоцентричност на техните авантюристично-рискови нагласи. Тези престъпници имат склонност към криминално поведение като форма на самореализация, която компенсаторно повишава тяхната самооценка. Те са склонни да манипулират хората, за да постигнат асоциалните си намерения. Това прави тяхното поведение сходно с това на извършителите на измами, но за разлика от него при тях има по-директни прояви на открита агресия. Емоционалните им разстройства и асоциалните чувства са присъщи на крадците с психопатни отклонения от различен вид. Те съществено влияят върху криминалните им прояви и са сериозна предпоставка за устойчиво рецидивирание.

6.3. Криминално поведение и личностни особености на осъдени за присвоявания и измами

Психологическата същност на деянието се състои в демонстрацията на превъзходство над жертвата в процеса на мнимо удовлетворяване на нейна актуална потребност. В посочената ситуация извършителят осъществява манипулативно въздействие върху дадения субект чрез предлагане на стока или услуга с цел лично материално облагодетелстване на измамника (Стаменкова, 2009).

Жертвата сама оказва съдействие на извършителя, за да реализира престъпния си замисъл. Извършителите на измама могат да се разделят на две категории.

Към първата се отнасят измамници фокусници. Те са ловки в ръцете и правят „врътка” при обмен на валута. Към същия тип спадат и действията на лица, които използват метода „двоен вход” – на входната врата на магазина се осъществява договарянето с клиента за дадена стока или услуга, а през изхода измамникът избягва с получената сума.

В дадените случаи извършителите разчитат на притеснението на клиента заради обмен на валута или покупката на дефицитна стока. Мисленето на измамника е на принципа „тук и сега”, защото е убеден, че клиентът ще плати веднага независимо от цената. При такава ситуация измамникът е ангел спасител, който намалява вътрешното напрежение на клиента, а същевременно и критичността му при оценката на ситуацията.

Измамникът се възползва от незнанието, доверчивостта и наивността на жертвата. Той умее максимално да използва ролевия си репертоар във всяка една ситуация и да осъществи манипулативен акт в общуването. В такава ситуация човек лесно се поддава на внушение, когато са моментално изпълними желанията му.

Разпространени са и случаите, когато измамникът си служи с електронни носители (дискети, CD), бланки и печати (изпълнява ролята на мним инкасатор), за да се легитимира и да покаже своя статус. Деянието е с цел да бъде сключен определен договор, от който измамникът да получи по възможно най-бърз начин сумата по договора, без да извършва задължението на „изпълнителя”. При описаното деяние водещ е користният мотив. Подобни са действията на по-примитивните измамници.

Втората група измамници са с високо интелектуално равнище. Това са измамниците режисьори. При тях приоритет получава стремежът за доминиране в резултат на манипулацията на жертвата. С тази дейност се занимават псевдофондации, организации, фирми и благотворителни акции. Приобщаването на хора към такива фиктивни институции прави измамата нещо на пръв поглед съвсем нормално, легитимно и законно.

Представената група от лица се характеризира с поведенческия репертоар на мениджъра: организирана личност, с добра самооценка, високо комуникативно и интелектуално равнище, липса на дефицити поради ниските показатели на невротичност. При тях има и изявена социална желателност в междуличностните отношения, но те не са пълноценни поради липсата на откритост. За измамника е присъща меркантилността. Тя характеризира неговата ценностна ориентация и поведение.

Измамникът доминира в контекста на реализирания от него престъпен акт, но в действителност той е подчиняема личност, която е зависима от емоционалното одобрение на обкръжението. Измамникът манипулира потърпевшия, като изгражда подходяща маска за социална желателност, за да скрие под нея своята личностна незрялост и егоцентризъм. Този тип поведение изисква наличието на социална нагласа

за самоконтрол върху външните престижни ефекти и добре развита рефлексия по отношение на реакциите на евентуалния клиент.

Нагласата на измамника за изграждане на социално престижно поведение се осъществява чрез активно опериране с демонстративност, която се характеризира с претенциозност, театралност и маниерност. Това поведение доближава измамника до актьора. Измамниците са егоцентрични, но са твърде повърхностни и не могат да поддържат комуникация продължително време.

Описаните личностни и поведенчески особености представят измамника като противоречива и парадоксална личност, която не може да си осигури нормалното приемане в обществените отношения.

Литература

1. Арънсън, Е. (2009) Човекът – “социално животно”. София
2. Ганчевски, Б. (2011) Психодиагностика на криминалното поведение. София
3. Еникеев, М. (2010) Юридическая психология. Москва
4. Маджаров, Е. (2007) Юридическа психология (втора книга). София
5. Маджаров, Е. (2011) Психологическото портретиране на правонарушители, София
6. Минчев, Б. (2009) Обща психология. Трето допълнено издание. София
7. Московичи, С. (ред.) (2009) Социална психология. София
8. Першина, О., Фабер, Я. (2011) Краткий курс по юридической психологии. Учебное пособие, 3-е издание. Москва
9. Стаменкова, Н. (2009) Професионална психодиагностика (второ допълнено издание). Варна
10. Станков, Б. (2009) Организирана престъпност. София

11. Станков, Б. (2007) Психология на престъпността. София
12. Чуфаровский, Ю., Еникеев, М. (2007) Юридическая психология. Учебник 10-е издание. Москва
13. Юнг, К. Г. (2005) Психологически типове. София
14. Buss, David, M. & Patricia, H. (2011) The Evolution of Personality and Individual Differences. Oxford University Press
15. Corr, P. J. & Matthews, G. (2009), The Cambridge Handbook of Personality. Cambridge University Press
16. Hogg, M. (2009) Essentials of Social Psychology. New York